

Kratki prikaz rezultata arheološkog istraživanja crkve Porodenja Marijina u Gradcu kod Drniša i groblja uza nju

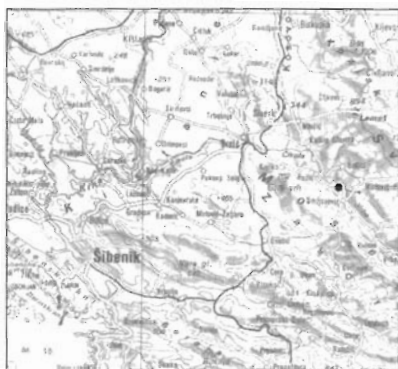
Mate ZEKAN, muzejski savjetnik
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
HR - 21000 Split, S. Gunjače b.b.

Zaštitna arheološka istraživanja provedena u dvije kampanje (1996. i 1997.) uslijedila su nakon srpskog miniranja crkve Porodenja Marijina. Rezultati istraživanja potvrdili su prijašnje pretpostavke o posebnom značenju toga lokaliteta, a novi nalazi osnažili su ih i obogatili novim spoznajama.

Pronađena je polukružna apsida starohrvatske crkve, te kasnija pravokutna apsida veće crkve pod čijim su se pločnikom nalazile duboke višekratne grobnice. Njihovom izgradnjom u 18. stoljeću uništeni su preostali zidovi starohrvatske crkve. Kod razgradnje grobnica, čija upotreba prestaje početkom 19. stoljeća, u njihovim je zidovima nađeno više ulomaka ukrašenih pleterom. U grobovima smještenim uza zidove crkve kao i u prostoru između dviju pravokutnih apsida nađene su jednojagodne naušnice, obične karičice, karike s koljencima, prstenje iz šireg srednjovjekovnog razdoblja.

Istraživanjem dvaju grobova pokrivenih monolitnim kamenim pločama, otkrivenih pri iskopu rake za novu obiteljsku grobnicu, pronadeni su dijademi sastavljeni od srebrnih aplika s pozlatom, par trojagodnih naušnica i prsten.

Arheološka istraživanja su utvrdila da je najstarija crkva bila posvećena Sv. Petru i ukrašena pleterom skulpturom. Ona je najvjerojatnije trajala i u romaničko doba kada joj je ulaz bio ukrašen veoma dekorativnim ranoromaničkim nadvratnikom i dovratnicima, te tijekom cijelog srednjeg vijeka sve do 18 stoljeća, kada se 1771. godine preuređuje. Godine 1861. dograđena joj je sakristija na sjevernoj strani, a tada se visoko u crkveni zid ugrađuju i spomenuti okviri vrata. Godine 1897. izvršeni su popravci na crkvi, ruši se stara i podiže nova veća apsida.

Selo Gradac smješteno je uz sjeverni rub Petrova polja. Nad strmom južnom padinom istaknutog i pošumljenog brijega, pri istočnom kraju sela, unutar prostranog ograđenog groblja smještena je crkva, danas posvećena Maloj Gospi (Porodenje Blažene Djevice Marije). Najraniju poznatu vijest o tom položaju kao arheološkom lokalitetu donosi 1887. godine don F. Bulić. Obilaskom crkve uočio je nekoliko komada "rezbarije u kamenu iz X.-XI. vieka" koji su se nalazili uloženi u njezine zidove i to sa strane velikog oltara, na vanjskoj strani apsida, nad južnim vratima crkve i u sjevernom zidu crkve. Pred crkvom se nalazio poklo-

pac rimskog sarkofaga s akroterijima. Na jednom od njih uparan je natpis iz kasnijeg vremena.

Godine 1891. pronašao je župnik fra Marko Čačić ulomak natpisa posvećen Sv. Petru, kojega je 1895. godine poklonio Prvome muzeju hrvatskih spomenika u Kninu. Drugi ulomak s natpisom, uzidan sa sjeverne strane crkve, kao i ostale uložene u zidove, obećao je poslati prilikom njezina popravka.

Vršeci te radove i srušivši do temelja zidove stare apside iz njihove unutrašnjosti izvukao je više spomenika. Odlukom

*Razrušeni sakralni objekti
tijekom istraživanja*

Namjesništva u Zadru iz 1897. godine dozvolilo se Hrvatskom starinarskom društvu preuzimanje tih spomenika i vađenje ranoromaničke kamene oplata vrata crkve, uz uvjet da se to mjesto zazi- da na društveni trošak.

Nakon što je sedam ulomaka i cijelih ornamentiranih spomenika dovezeno u Muzej u Kninu počela je stručno znanstve- na obrada i objava najprije jednog, a zatim svih poznatih spomeni- ka s lokaliteta. Time je šira kulturna i domoljubna javnost bila upoznata s izuzetnom vrijednošću te spomeničke baštine i lokaliteta na kojemu je nađena.

Prvi arheološki zahvat na tom položaju učinjen je početkom 1904. godine, nakon što je L. Marun saznao da je prije četrdeset- tak godina o. I. Kolar pri podizanju sakristije ugradio u njezine temelje više starinskih spomenika. Župnik fra B. Baričević je po- mnjivo otkopao temelje sakristije, ali osim nekoliko naknadno uslojenih monolitnih nadgrobnih ploča (stećaka) drugih spomeni- ka nije uočeno. Opažena je tek jedna uglačana i prelomljena ploča s vjerojatnim ornamentom u zidnoj masi, ugrađena u malu lezenu između apside i sakristije, a koju je župnik trebao naknadno okrenuti i o tome izvijestiti Maruna.

Nakon toga, osim što je još jednom raspravljano o vratnicama (dovratnici i nadvratnik) ugrađenima u sjeverni zid crkve i ukazano na njihov ranoromanički nastanak, dugo nema nikakvih vijesti o nalazima predmeta spomeničke vrijednosti na tome lokalitetu.

Tek je 1967. godine prilikom kopanja rake za grobnicu Tomice Duran nađen impost starohrvatske crkve, a 1974. godine pri kopanju jame za grobnicu Vidovića otkrivena je gornja hasta kamenog križa čija je prednja strana ukrašena troprutim pletrom. Te spomenike, kao i one s drugih lokaliteta privremeno pohra- njene u svojoj arheološkoj zbirci, domoljubno je predao Franjevački samostan u Sinju kao izložke za stalni muzejski postav Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika prije otvaranja nove muzejske zgrade, 1976. godine.

Izgradnja novih betonskih grobnica u Gradcu devastirala je jedno od najprostranijih južnohrvatskih groblja s grobovima ispod velikih ukrašenih i neukrašenih monolitnih kamenih ploča. Duboke i velike grobne rake, u kojima su one izgrađene, uništile su sve slojeve grobova koji su se nalazili i do dva metra dubine kao i bogate grobne priloge kojih je u njima neosporno bilo. Na taj način onemogućena su sustavna arheološka istraživanja i vred- novanje nekropole u cijelini.

Zbog toga je 1975. godine, nakon što je utvrđeno da je tek jedna četvrtina groblja ostala netaknuta, Muzej hrvatskih arheo- loških spomenika uvrstio u svoj plan zaštitnih istraživanja i taj lokalitet. Planom je bilo predviđeno da se osim zaštitnog istraži- vanja na dijelu groblja, koje još nije bilo zauzeto novim grobnica-

ma, pretresu suhozidi mrtvačnice za koje su kao građevinski materijal korištene uglavnom monolitne nadgrobne ploče složene na nož. Iz sjevernog zida crkve trebale su se izvaditi ranoromaničke vratnice, koje su bile napadnute mahovinom i lišajima te ugrožene atmosferilijama i dio pluteja uzidan iznad južnih vrata crkve čija se druga polovica već nalazila u zbirci Muzeja. Oba spomenika su svoje mjesto trebala naći u stalnom postavu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, čija je gradnja tada bila pri završetku, dok bi se na njihovo mjesto uložile kopije.

Nakon načelne dozvole za njihovo vađenje, izdane 1976. godine od tadašnjeg Reginalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, tome se usprotivio rimokatolički župski ured Gradac te se uzeo samo gipsani otisak lica spomenika, a zaštitna istraživanja na groblju tada nisu izvedena. Istovremeno sam ustvrdio da je u sjeverni zid crkve, zapadno od sakristije, ugrađen ulomak grede s natpisom, najvećim dijelom prekriven žbukom. Tijekom reambulacije tog područja 1981. godine, pripremajući ga za fotografiranje, djelomično sam s njega odstranio žbuku.

Prvo arheološko istraživanje sondažnog karaktera, uvjetovanog stanjem na lokalitetu, provedeno je od 11.-26. rujna 1981. godine. Tri sonde bile su položene uz crkvu (istočna i sjeverna strana apside te sjeverni zid crkve) dok su četiri raspoređene na širem arealu groblja i to jedna istočno od crkve (arheološki sterilna), jedna sjeverno od crkve, te dvije u sjeveroistočnoj četvrtini groblja.

U sondi sa sjeverne strane apside nađen je manji kapitel predromaničke crkve. U šest sondi utvrđeno je postojanje i do tri sloja grobova. Istraženo je 55 grobova od kojih su uglavnom oni u donjem sloju sadržavali grobne priloge. U ime Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika ova istraživanja vršio je D. Jelovina, uz suradnju Z. Vinskog i Ž. Rapanića.

Gradac je u Domovinskom ratu teško stradao od srpske paravojske, pa se među porušenim objektima našla i do temelja minirana crkva Porodenja Marijina. Iz ruševina su prikupljeni svi ranije uočeni, ali i neki nepoznati ulomci predromaničke pleterne plastike koja je ukrašavala starohrvatsku crkvu, pa je odlučeno da se prije obnove suvremene župne crkve pokušaju pronaći njezini ostaci.

U tu svrhu poduzeta su u ljeto 1996. godine arheološka istraživanja koja su trajala svega desetak dana. Iskopavanja su započela unutar apside suvremene crkve. Tridesetak centimetara ispod izdignutog prezbiterijalnog pločnika naišlo se na zidove pravokutne apside starije crkve. Istraživanja su zatim usmjerena na njenu unutrašnjost.

Pod slojem nabacanog većeg kamena i mnoštva razbacanih kostiju iz ranije uništenih grobova na dubini od 50 cm u njezinom

Ulomci ranosrednjovjekovne skulpture

prednjem dijelu naišlo se na vrh polukružnog zida starijeg objekta pa se pretpostavilo da pripada apsidi predromaničke crkve, osobito stoga što su nad njim nadena i dva ulomka ukrašena pleterom. Spuštanjem površine pronađeni su među novootkrivenim apsidama ostaci uništene kosturnice i triju grobova oštećenih prilikom izgradnje crkve u 18. stoljeću. Već pri dnu iskopa, nad zdravicom nadeno je nekoliko ulomaka prapovijesne keramike.

Kako bi se utvrdio sjeverni završetak apsida ranosrednjovjekovne crkve, koja je većim dijelom uništena probojem temelja apsida crkve 18. stoljeća, dignut je na tom dijelu pločnik s namjerom da se napravi arheološka sonda, ali se pojavila duboka kosturnica u kojoj je nađen mletački novac DALMA ET ALBA. Njezinom izgradnjom uništen je taj dio crkve iz starohrvatskoga doba.

Zadnja otvorena sonda pri tom istraživanju iskopana je u jugoistočnom dijelu sakristije. U njoj su otkrivena tri groba s višestrukim ukopima i ispremiješanim kostima. U jednom od njih su kao prilog pronađene dvije karičice i dva prstena.

Cjelovitije zaštitno arheološko istraživanje uokolo crkve i u crkvi Porođenja Marijina u Gradcu vršeno je tijekom mjeseca srpnja i početkom kolovoza (1. VII. - 6. VIII.) 1997. godine. Sukladno aktualnim zahtjevima početka gradnje novog crkvenog zdanja arheološka su istraživanja usmjerena na ispitivanje unutrašnjosti te sondiranje uz vanjsku stranu zidova porušene crkve. Nakon uklanjanja crkvenog pločnika utvrđeno je ispod njega postojanje

još jednoga u koji su ugrađene poklopnice višekratnih zidanih grobnica s mnogobrojnim ukopima. Takve grobnice zauzele su čitavu površinu crkvenog broda i pravokutne apside prijašnje crkve. Već smo ranije utvrdili da je njihovom gradnjom zahvaćen prostor crkve iz starohrvatskoga doba pa se pokazala potreba njihova uklanjanja kako bi se ušlo u trag eventualnim segmentima zidova te crkve. S druge strane očekivali smo kako će se razgradnjom njihovih njihovih zidova doći i do spomenika koji su u vrijeme gradnje bili ugrađeni kao spolija.

Postupnim uklanjanjem i deponiranjem kostura u zajedničku kosturnicu razgrađene su iz unutrašnjosti crkve 32 grobnice. Prema očekivanju, iz njihovih zidova izvađeno je više kamenih spomenika iz rimskoga i starohrvatskog razdoblja (dva ulomka sarkofaga, kamenica i tri ulomka pletera). Unutar grobnica nađen je manji broj novovjekovnih grobnih priloga (medaljice, prstenovi, brončani novac). Među zidanim grobnicama istraženo je i šest grobova. Pokazalo se da su grobnice, koje su svojim dnom uklesane u laporastu liticu, prodrle u sterilni arheološki sloj, uništivši pri tom sve prijašnje kulturne slojeve. Njihovom gradnjom najvećim su dijelom uništeni zidovi starohrvatskoga sakralnog objekta, od kojega je osim polukružne izdužene apside i južnog ramena crkve očuvan tek segment zapadnog dijela južnog zida.

Arheološka su istraživanja provedena i na površini između pravokutnih apsida, tj. apside crkve obnovljene 1771. godine, koju je porušio župnik fra M. Čačić prije podizanja nove i veće apside 1897. godine, koja je minirana 1996. godine. U tom prostoru istraženo je 18 grobova, od kojih je 12 grobova donjeg sloja ukopano u laporastu liticu i sadrže zanimljive grobne priloge (obične karičice, karičice s koljencima). Od tih 12 grobova 11 ih je oštećeno utemeljenjem najprije crkve iz 1771. godine, a zatim gradnjom apside 1897. godine.

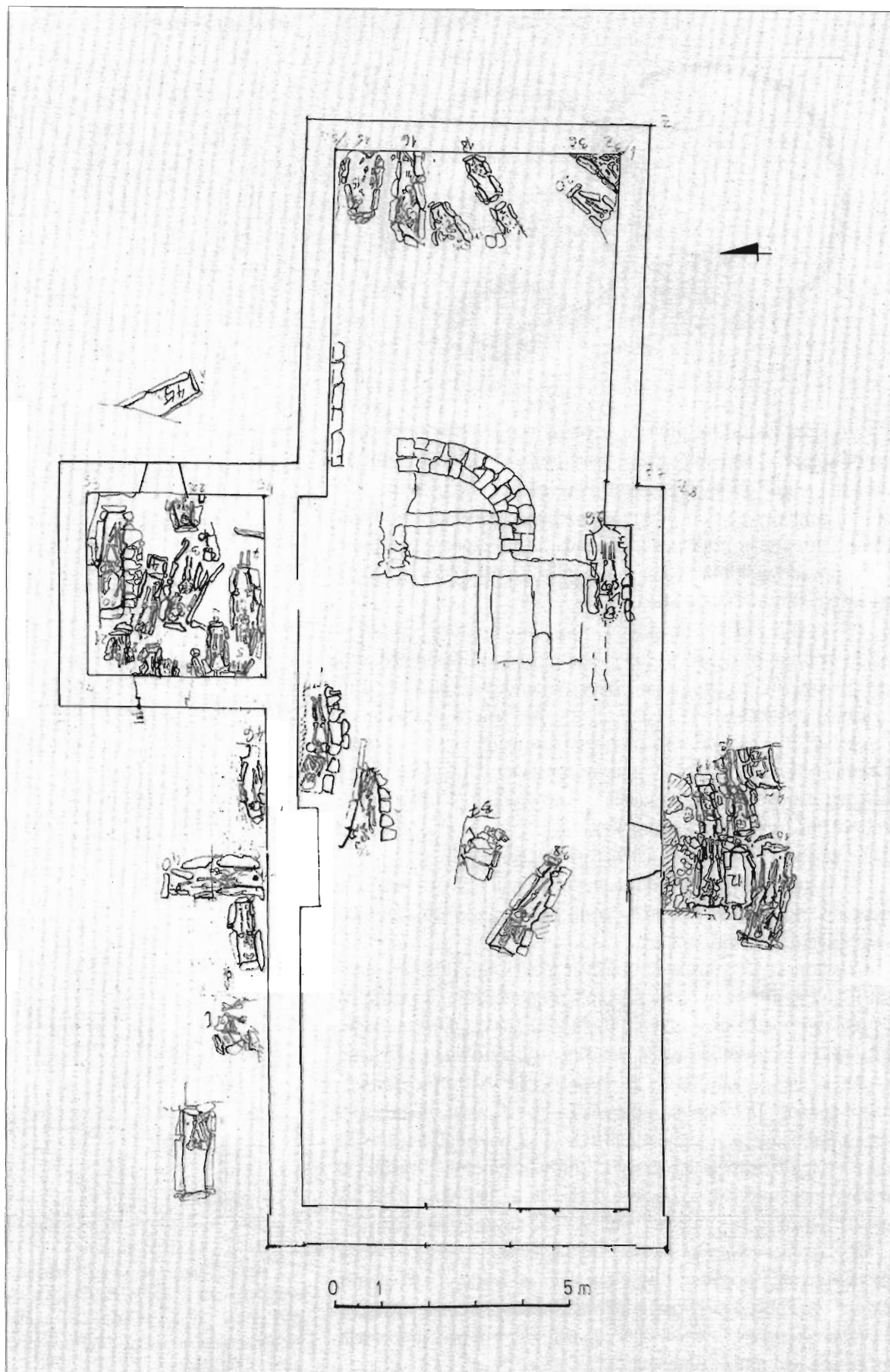
Završena su arheološka istraživanja u prostoru sakristije gdje je, uključujući kampanju iz 1997. godine, otkriveno ukupno 15 grobova, stratigrafski razvrstanih u tri sloja. Grobovi su siromašni priložima (karičica, prsten-vitica).

Od četiri groba koji pripadaju gornjem sloju jedan je presečen temeljima sakristije koju je o. I. Kolar dogradio 1861. godine. Tom prigodom najvjerojatnije su premještene ranoromaničke vratnice i ugrađene u razini pjevnice visoko u sjeverni zid crkve, na što je upućivao posebno uklesan natpis G. G. 1861, postavljen ispod sredine nadvratnika.

Srednji sloj grobova u razini je dna temelja koji su dijelom nalegli na njihove poklopnice.

Donji je sloj grobova usječen u laporastu liticu.

Istražen je i jedan grob s vanjske istočne strane zida sakristije koji je ležao na laporastoj litici, a u svojoj zadnjoj fazi služio je kao odlagalište za kosti. U njemu nije bilo priloga.

Posebnu pozornost privlače nalazi iz sonde otvorene zapadno od sakristije, s vanjske strane sjevernog zida, koja je najvećim dijelom prekrila površinu istraženu 1981. godine, i to iz razloga što je tom prigodom ostalo neistraženo nekoliko uočenih grobova. Među četiri groba mlađem sloju pripada krajnji zapadni u kojemu je uz devastirani kostur nađen srebrni prsten s okruglom pločicom na kojoj je urezan motiv krina.

Tri ostala groba sadržavala su posebno luksuzni filigranski nakit: izduženi privjesak od srebra s pozlatom i stožastim izdancima po površini gornje manje i donje veće kugle, velike srebrne naušnice s pozlatom čiju jednu jagodu prekriva istovrsni ukras, velike srebrne karičice s tri granulirana koljenca i zlatni prsten kojemu nedostaje pločica. Vrhunska zlatarska tehnika ostavila je njegovu vanjsku površinu ukrašenu s po jednom stiliziranom životinjskom glavom na svakoj strani, čije se realistično izrađene glave nalaze na proširenju prstena ispod ležišta pločice.

U južnoj sondi, iskopanoj između grobnica sa suvremenim ukopima, istražena su dva groba gornjeg te tri groba donjeg sloja. U grobovima nije bilo priloga.

Tijekom trajanja zaštitnih istraživanja mještani su na dva mjesta u groblju i to u njegovoj sjeveroistočnoj četvrtini, kopali rake za gradnju obiteljskih grobnica. Budući da smo u prostoru južne rake uočili, neposredno ispod površine, tri monolitne nadgrobne ploče, zahtijevali smo da se za nastavak radova provede arheološki nadzor uz potrebna arheološka istraživanja. Najprije su uklonjene nadgrobne kamene ploče koje su odložene na slobodnu površinu uz istočni rub groblja. Istraživanjem unutar omeđene grobne rake pronađeno je šest grobova u dva sloja. Dok su grobovi gornjeg sloja bili bez priloga, dva su groba donjeg sloja sadržavala neočekivano lijepe i mnogobrojne priloge. U oba groba je nađen po jedan dijamant s više od dvadeset aplika, a u jednom uz aplikacije i par trojagodnih naušnica s prstenom. Iskop za sjevernu grobnicu, u kojoj smo istražili jedan ranije devastirani grob, nije dao arheoloških nalaza.

Arheološki tim su pored autora ovog priloga sačinjavali kolege arheolozi H. Gjurašin, E. Šarić i M. Gogalo, tehničku dokumentaciju je vodila M. Marković uz dvodnevnu pomoć M. Palčoka, a foto dokumentaciju su radili Z. Alajbeg (povremeno) i M. Zekan.

Nakon završenih zaštitnih arheoloških istraživanja možemo zaključiti da je lokalitet u Gradcu kod Drniša (ostaci sakralnih zdanja i groblje) s pravom upisan u visoku I. kategoriju spomenika kulture, te da mu i dalje treba obratiti dužnu pozornost. Osobito, na žalost, najvećim dijelom devastiranoj nekropoli s monolitnim nadgrobni pločama pod kojima se krije, što su novi rezultati i pokazali, posebno bogat i luksuzan nakit zrelog srednjeg vijeka.

Arheološka istraživanja su utvrdila da se na neistraženom prostoru groblja neposredno uokolo crkve, gdje se u stare grobnice još uvijek obavljaju povremeni ukopi, prostire bogata ranosrednjovjekovna nekropola. Iako najveći broj njihovih vlasnika ima izgrađene nove grobnice protivi se uklanjanju starih. Uklanjanjem starih grobnica, razgradnjom njihovih zidova te istraživanjem slobodnih prostora među njima pribavio bi se, vrlo vjerojatno, i dio ukrasnog i epigrafičkog kamenog namještaja crkve iz starohrvatskoga i ranoromaničkoga doba.

Provedena arheološka istraživanja su među inim spoznajama pridonijela promjeni i doradi već završenog projekta obnove crkve. Naime, nakon istraživanja i uklanjanja grobnica iz unutrašnjosti crkve spušten je prostor ispod cijele površine pločnika za 2, 35 metra. Našu preporuku da se tu formira podrumski prostor (kripta) prihvatili su stručna nadzorna služba i investitor. Realizacijom te zamisli u novoj kripti ispod svetišta crkve pokazane su novootkrivena apsida starohrvatske crkve i ona iz 18. stoljeća.

U ostalom, većem dijelu kripe od cca 130² m namjera je izložiti originalnu ili faksimilnu pokretnu arheološku građu (kameni crkveni namještaj, prilozi iz grobova) koja se od kraja 19. stoljeća prikupila u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika i Muzeju drniške krajine s ovog nalazišta, te s obližnjih lokaliteta općine Ružić. Muzeološkom prezentacijom te baštine stvorit će se jezgra oko koje bi se trebala okupiti i druga građa (npr. sakralna i etnografska), čime bi se na jednom mjestu zaokružio pregled kulturne povijesti toga kraja.

The protective archaeological researches were undertaken in two campaigns (1996 and 1997) because of the Serbian blowing up of the church of Birth of Mary. The research results confirmed previous assumptions on extraordinary importance of this locality, and new finds strengthened and provided them with new information.

There is found semicircular apse of the Old-Croatian church, and later rectangular apse of a larger church under which floor there are multiple graves. Their building in the 18th century destroyed remaining walls of the Old-Croatian church. At dismantling of the graves, used until the beginning of the 19th century, in their walls there were found several fragments decorated with interlaced ornaments. In graves along the church walls and in the area between two rectangular apses, there were found single-bead earrings, chain links, rings from a longer medieval period.

Researches of two graves covered with monolith stone slabs, found at digging the pit for a new family grave, there were found diadem made of silver gilded applications, a pair of three-bead earrings and a ring.

Archaeological researches established that the oldest church, dedicated to St. Peter, from which origin interlaced decorative sculpture, stood most probably till the Romanesque period, when its gate was decorated with very decorative early-Romanesque door lintel and posts, and throughout the middle ages, till as long as the 18th century, when it was rebuilt in 1771. In 1861, the church was added sacristy at its northern side, and the said door frame was built high in the church wall. In 1897 the church was repaired, the old apse was demolished and the new, larger one, was built.

*A Brief Review of Results of
Archaeological Researches
of the Birth of Mary in
Gradac near Drniš and the
Adjacent Graveyard*

Literatura:

- F. BULIĆ, Razne starinske Viesti, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata X*, Spalato, 1887.
- V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj*, Split, 1996.
- N. GABRIĆ, Neobjavljeni starohrvatski spomenici u Arheološkoj zbirci Franjevačkog samostana u Sinju, *Kačić VI*, Split, 1974.
- N. GABRIĆ, Još nekoliko neobjavljenih ulomaka, *Kačić VIII*, Split, 1976.
- D. JELOVINA, Djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u godini 1981, *SHP III/12*, Split, 1982.
- L. MARUN, Redovito tromjesečno izvješće Kninskoga starinarskoga društva, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva XIII*, Zagreb, 1891.
- L. MARUN, Izvještaj Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom napredku kroz zadnji tromjesec, *SHP I*, Knin, 1895.
- L. MARUN, Izvještaj Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom napredku kroz zadnji tromjesec, *SHP III*, Knin, 1897.
- L. MARUN, Ruševine crkve Sv. Luke na Uzdolju kod Knina s pisanom uspomenom hrv. kneza Mutimira, *SHP, N. S. I*, Zagreb-Knin, 1927.
- L. MARUN, Starinarski dnevni, Split, 1998.
- I. PETRICIOLI, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960.
- F. RADIĆ, Izvješće o radu hrvatskog starinarskog društva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim stari-nama do sad otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Sloveniji i Istri, *SHP II*, Knin, 1896.
- F. RADIĆ, Pločaste nadstupine sa srednjih stupčica dvostrukih prozora (bifora) staro-hrvatskih zvonika, *SHP IV*, Knin, 1898.
- F. RADIĆ, Graditeljski uresni i nadpisni ulomci hrvatsko-bizantskoga sloga sa crkve Bl. Gospe u drniškom Gradcu, *SHP IV*, Knin, 1898.
- T. ŠEPAROVIĆ, Gradac (Drniš) - arheološka istraživanja, *Obavijesti XXVIII/3*, Zagreb, 1996.
- J. ZANINOVIĆ, Gradac (drniški) - rezultati rekognosciranja 1990. (Prilog arheološkoj topografiji), *Obavijesti XXV/3*, Zagreb, 1993.
- M. ZEKAN, K novoj atribuciji nalazišta mačeva karolinškog obilježja iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini*, Zagreb, 1990.
- M. ZEKAN, Gradac kod Drniša - crkva Porodenja Marijina, *Obavijesti XXIX/3*, Zagreb, 1997.
- M. ZEKAN, Arheološki lokalitet uz crkvu, *Gradac III/2, List župe sv. Marije*, 1997.